

פתח דבר

מבוא לספר הלכות והליכות

(#9)

יתברך הבורא ויתרומם המלמד תורה לעמו ישראל שזיכני לחבר ספרי זה בהלכה, ואודה לשמו הגדול בברכת בריך רחמנא מלכא דעלמא שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה.*

ספר זה מקורו בשעורים ותשובות ומאמרים שהופיעו בדפוס בכמה מ"ע וספרים תורניים שונים. בקרוב לחצי הפרקים שלפנינו ימצא הקורא סמוכין בין ההלכה והאגדה, רצוני לומר: לא רק האגדה עצמה, אלא גם תורת המסתורין בישראל, מחשבת החסידות, ודברי גדולי ההוגים הפילוסופיים מראשית תקופת הראשונים ועד קרוב לימינו אנו. (נמנעתי ככל האפשר מדברי דרוש, אם כי לדרוש יש משקל נכבד כשלעצמו, כי נזהרתי מלערבב מין בשאינו מינו.) כוונתי היא לגלות את קירבת הנפש והרעיון בין שני העולמות האלה ולהראות שגדולי ההלכה שעסקו במחשבה אגדתית (כפי שהגדרתי אותה) לא היו קרועי נפש חלילה, אלא שישנם מושגי יסוד שמצאו ביטויים בצורות שונות, דהיינו גם בהלכה גם בשאר מקצועות היהדות שמעבר להלכה. וזה מה שהניעני לקרוא לספרי זה בשם "הלכות והליכות".

* כך הורה מורי-זקני זצ"ל בסוף שו"ת עמק הלכה ח"ב כשיש ספק אם לברך שהחיינו אם לאו, וסמך על דברי הריעב"ץ והמחזיק ברכה המובאים בשע"ת או"ח סי' רכ"ג ס"ק ג', וציין גם לדברי הדרך פקודיך והב"ח, ע"ש. ומצאתי שגם גדולי עולם אחרים דנים בסוגיא זו, עיין בדעת זקנים עה"ת פר' בראשית על "ויברך אלקים את יום השביעי", ובספר החסידים הוצאת הר"ר מרגליות אות תתר"כ, וביש"ש ב"ק פ"ז אות ל"ז, ובבינה לעתים דרוש ב', ובשו"ת חת"ס או"ח סי' קנ"ו, ובהעמק שאלה סוף פר' ברכה.

ואת הקורא הסליחה אם אני רושם כמה הירהורים בנידון זה.

"הליכות עולם לו--אל תקרי הליכות אלא הלכות". דומני ש"אל תקרי" זה הוא בחינת "לא כפי שהוא נכתב הוא נקרא". נכתב--הליכות, ואילו נקרא--הלכות. להגיד לך שההלכה גולמת בקרבה קומה שלימה של הליכות עולם של הקב"ה, של מחשבת האלקים חובקת זרועות עולם שהיא מצומצמת תוך ד' האמות של ההלכה. כך שא"א להגיע לעולם ההליכות אלא דרך ההלכות. והלא כה אמר רבי יהודה הלוי בספר "הכוזרי" שלו: "אי אפשר להגיע אל הענין האלקי אלא בדבר האלקי".

כל זה להודיע לך שעולם המחשבה והאגדה הוא אמנם "עולם", ראוי לבוא תחת שבט הבקורת של איש ההלכה. הכל הוא מעניין אותו--מגורלו של האדם עד לעינו של יתוש, שבילי דרקיע ושבילי דנהרדעא, מאמנות ומוסיקה עד לדעת ה', חוקי הטבע וחוקי ההיסטוריה. על כל אלה יש ליהדות ההלכות-ההליכות השקפת-עולם משלה, מבט ייחודי וסגולי.

הכתוב אומר: "שני גוים בבטנך", ובאו חכמינו ואמרו, "שני גאים, זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו". עשיו מסתכל בעולם ואינו רואה לפניו אלא מלכותו. כל ענינו הוא השלטון, הכח, הרדייה באחרים. אין העולם עולם אלא לשם המלכה. לעומתו, יעקב משקיף על העולם--ורואה: עולם, לא אמצעי להרבות כחו וגבורתו, אלא עולם שכדאי להשתעשע בו לשם בוראו, ראוי לשבת אותו לכבוד רבונו של העולם, עולם שהוא המקום שבו נעלם השכינה המפעמת בקרבו (כדברי חכמי הסוד ש"עולם" מקורו מ"העלם") והנותנת חיות לו ולכל מה שיש בו. ההסתכלות העשויות בעולם היא רפלקסיבית: אינו רואה בו אלא מה שהוא חומד ממנו לשם עצמו, דהיינו: מלכות. המבט היעקבי הוא ישר וחודר: רואה את המציאות העולמית כמות שהיא, דהיינו, יציר כפיו של היוצר אשר לו לבדו שמורים הליכות עולם. לכל אחד יש השקפה משלו על עולם זה, כל אחד משקיף על העולם דרך המשקפיים היותר מתאימים לעיניו, אם הם עיני בשר ודם אם הם עיני הרוח.

ובו בזמן שהאגדה, יהדות הליכות-העולם של יעקב אבינו, מתמודדת עם ההשקפה המלכותית של עשיו, ההלכה מוגבלת. "מיום שחרב ביהמ"ק אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד". צא ולמד: עולמו של הקב"ה נכנס לארבע אמות של ההלכה. והצמצום הזה לרגלי חורבן הבית--מצטמק ויפה לו. כי אין כניסה לעולם זה של יהדות ההליכות אלא דרך יהדות ההלכות. ההלכות הן שער אל ההליכות. עולם המחשבה והשירה, המדע והפילוסופיה, הריהו לכאורה פתוח לכל, כל מי שרוצה

יבוא ויטול. אבל אין ערובה שזה עולמו של הקב"ה! בעולם שכזה, יש בכחו של אדם לרכוש לו אלף ידיעות ואינו יודע כלום, ללמוד חכמות הרבה ואינו מגיע לידי חכמה, כי עלמא דפרודא הוא. משל למה הדבר דומה? לעיור זה שממשמש ענפים הרבה ואינו יודע שכולם מתאחדים באילן אחד, ששורש אחד לכולם. חושב שהוא מטייל בגינה של ישראל סבא ואינו אלא תועה ביערו של עשיו.

אבל אם צמאה נפשו של אדם אל א-ל חי, אם עז רצונו לתהות על יסוד היסודות של חייו ושל כל המציאות כולה ולחפש את השרשים אחרי אשר התחכם בעלים ובענפים, אם יש את נפשו לדעת את סוד המציאות העשירה הזאת, את הרוח החיה של עולם רועש-סואן זה על כל גוניו ושלל צבעיו, את ה"רשימו" של בורא העולם בעולם--נאמר לו: כלך לך אצל ההלכה, כי דרך הפתח הצר הזה בן ארבע האמות תוכל להכנס לעולם ההליכות הרחב והמקסים.

מאידך: מי שמצוי בתוך ההלכה ופונה ערפו אל הליכות העולם ומכחיש בערכן ושולל חשיבותן, הריהו כמי שגוזר שהצטמצמותו של הקב"ה בד' אמות של הלכה תהיה בחינת מצטמק ורע לו. והוא כאילו נשתהא בפרוזדור, מתמצא בכל פינותיו, אך אינו מודע כלל שיש טרקלין. לשון אחר: מכיר את "מי שאמר" ואינו מודה ב"והיה העולם".

גרוע ממנו בהרבה מי שמכיר את העולם -- ואינו מודה במי שאמר שיהיה עולם. סוף-סוף עולם שכזה הופך למלכות גרידא, מלכות של מלך אביון.

הטוב שבכולם: מי שנכנס לפרוזדור ושם פניו לטרקלין, מי ששט בים התלמוד, ומחוז חפצו -- יבשת עולם ההליכות, מי שמאחד את הד' אמות עם כל העולם כולו וכך מביא גאולה לעולם. כי אמנם, "כל העוסק בתורה לשמה... כל העולם כולו כדאי הוא לו!" ואכן, "כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא".

לכשתמצי לומר, התורה היא מוחין דעלמא, וכמו שהאדם הוא עולם קטן, כך מחו הוא תורה בזעיר אנפין. ויש להתסכל על התורה מזוית ראות מבנה מחו הגשמי של האדם בתור מוחין דעלמא. והנה גילו לנו אנשי המדע האנטומי-הניורולוגי שהמח עשוי משני חצאי כדור כשלכל אחד יש מכלול של תפקידים שונים. האחד--כל המערכה הרגשית, כח הדמיון, תפיסת היופי, החוש האסתטי, והשני--הלוגיקה, דרכי החשיבה, הכשרון האנליטי. אוי לו לאדם שחסר לו חצי מחו, או שהצד האחד גובר בהרבה על הצד השני עד כדי פגיעה באיזון. ואשרי לו לאדם שהאחד

משלים לשני ופועלים בצוותא כך שמבין שניהם נבנה האדם השלם במידותיו וכשרונותיו. וכן הוא בחכמת התורה: שני מישורים, הלכות והליכות. שירה ומעוף וחזון מכאן, והגיון וידע וכושר שכלי מכאן; אפקים מתרחבים והתפשטות רוחנית ואינטואיציה מסתורית מכאן, וצמצום ההיבט בכדי לרכוש עמקות אינטלקטואלית והתמקדות קוגניטיבית מכאן. השליטה בשניהם היא היא הדרך לגדלות המוחין.

וזוהי כוונת חכמינו באמרו: "משען לחם--אלו בעלי תלמוד, ומשען מים--אלו בעלי אגדה" (חגיגה דף י"ד ע"א). לחם הינו סמל ההגיון והסדר האפקטיבי ביותר: גוש מוגבל, מתכונת מיוחדת, צורה קבועה, תפקיד יעיל וידוע. ומים--משהו נוזל, פחז, פזיז. מים לובשים צורה ופושטים צורה, מסתגלים לדפנות כל כלי המכילם, מעבר לכל מגבלה קבועה של סדר ושיטה ומבנה. אין האדם ניזון על-ידי לחם לבד ולא על-ידי מים לבד. הוא זקוק לשניהם בכדי להתקיים, בכדי להנצל מרעבון ומצמאון. והוא הדין לגבי שלמות בתורה: השילוב בין הלכות והליכות חיוני הוא לבן תורה כמו לחם ומים או כשני חצאי המח לכל בן תמותה.

כוונתי איפוא לדרוש בשבחו של עלמא דיחודא. מגמתי היא ניסוי צנוע לגלות את העולם של הקב"ה שנתגאה בו יעקב אבינו בתוך ד' אמות של בית המדרש, את ההליכות מתוך ההלכות, ולנגוע באפס קצהו בכמה נושאים שנמצאים גם בזה וגם בזה. אינני מתימר לדון כאן בפרשה הכללית של יחסי גומלין בין ההלכה והאגדה (ובעיקר הקבלה) שהוא דבר נעלם ממני ואין לי להכניס את ראשי בין ההרים הגדולים שעסקו בזה, ושעל זה כבר כתבו והתפלמסו חכמי הדורות. רצוני הוא, באלה הסוגיות שדנתי בהן בפרקים אלה, לאתר הלכי-מחשבה משותפים, וכך להשקיף על האגדה מתוך ההלכה בכדי לברר ולחזק את יסודותיה, ולהעזר מעולם ההליכות בכדי ללבן את המושגים הפועלים בעולם ההלכות. כי מי שבאמת ובתמים מתמצא בתוך ד' אמות של בית המדרש יש לאל ידו לחזות את האפקים הרחבים של כל העולם וכל העולמות ועי"ז לאושש את ההרמוניה המקיפה של היהדות.

ובאמת הייתי מאוד מהסס להחין לפלס דרך חדשה שכזאת בעצמי, אבל דרך זו סלולה כבר על-ידי גדולי עולם חלוצי הרוח ואדירי התורה. וידוע שבעל ה"אור שמח" ובן עירו בעל ה"צפנת פענח" השוו כמה וכמה פעמים את דברי הרמב"ם בספריו בהלכה להגותו בספר המורה, וכך הקדימו רפואה למכה להוציא מלבם של אלה החוקרים החילוניים בימינו שקבעו שיש פער בין הרמב"ם בעל ההלכה ורמב"ם הפילוסוף, כאילו

המשנה תורה מיועדת להמון העם בלבד ומורה הנבוכים נכתב אך ורק לטובת העילית האינטלקטואלית השכלתנית. גם גדול ההוראה המהרש"ם לפעמים מסתייע מחכמת הקבלה בליבון ההלכה; עי' למשל בתשובותיו סי' א'. ועל כולם הוא מוהר"ר יוסף ענגיל זצ"ל שטרח ועמל לדרוש סמוכין בין ההלכה והקבלה, והשאיר לנו שריד בספרו "אוצרות יוסף--מאמר לבנה ומאמר דוד", בו שם לו למטרה לבאר דברי המקובלים שהחמה היא סמל לתפארת והלבנה למלכות וכו', ומביא ראיות מדברי הבבלי והירושלמי ולא רק מתוך האגדה אלא גם מן ההלכה. כך למשל (שם, מאמר דוד, סי' ב', עמ' 66) קובע שהסנהדרין הם בחי' מלכות, ומוסיף, "והנה בכתבי הלכה שלי כתבתי שהסנהדרין הי' מדריגתם מדריגת הכלל ישראל והם עומדים במקום הכלל ישראל יחד והבאתי שם לזה ראיות רבות מן הגמ' וא"כ בהיות הסנהדרין עומדים במקום הכלל ישראל הנה הם ממילא בחי' ספי' המלכות כמו הכלל ישראל שהם בחי' הספי' הזאת" וכו'. וכמה גדולה האבדה לעולם התורה שרק ספר קטן זה נשאר לנו כשריד מאמתחתו של גאון אדיר זה, וכפי עדות חתנו שהוציא לאור את הספר הנ"ל, נשארו בכתובים נוסף לששים ושלושה ספרים בהלכה עוד שלשים ושלושה ספרים בקבלה אשר בעשרים מהם "יורה את יסודי הקבלה בש"ס בבלי וירושלמי". כנראה שכ"י אלה נאבדו בסיוט הנורא של השואה, וחבל על דאבדין ולא משתכחין.

וגם הם בעצם אינם הראשונים לגלות את היחס ההדדי הזה בין ההלכות וההליכות. כבר בימי הגאונים והראשונים העלו את השאלה הזאת על הפרק. סימני הסתייגות בנידון זה ניכרים כבר בדברי רס"ג ורב האי גאון (ע"י במלואים לאוצר הגאונים לברכות ח"ב עמ' 65), ובדברי כמה מן הראשונים (הרא"ש בתשובותיו, ועי' גם בר"ן נדרים דף מ' ע"ב), וגם בדברי הנודע ביהודה (שו"ת נו"ב תניינא חיו"ד סי' קס"א). וכאן, בהתאם להסתייגותם זאת, הנני מדגיש שנוהרתי מלערבב את התחומין בין ההלכה והאגדה, אפילו במקומות שהן חופפות זו את זו. מקבל אני כהנחה שאין לערער עליה שאין לפסוק שום הלכה למעשה עפ"י האגדה וגרוריה (אעפ"י שכמה מגדולי חכמי הקבלה כן פסקו על סמך תורת הח"ן, כגון בעל ספר הקנה ור' מאיר ו' גבאי, וידוע שבשלושה מקומות דן הגר"א עפ"י הקבלה נגד ההלכה). וכן מובא בירושלמי חגיגה סוף פרק א', "אין מורין לא מן ההלכות ולא מן האגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד". ואילו באגדה לא רק שאין להוציא ממנה הוראה למעשה, אלא שבכלל לא שייך ל"הורות" בענייני אמונה כשיש חילוקי דעות. ולא פעם ולא שתיים אלא לכה"פ שלש פעמים כתב הרמב"ם בפיה"מ שלו אותו הדבר (בסגנון דומה אם כי

בשינוי לשון קצת): "וכבר אמרתי לך פעמים רבות שכשיש מחלוקת בין החכמים בסברת אמונה שאין תכליתה מעשה מן המעשים אין אומרים שם הלכה כפלוני לפי שהוא דבר החוזר אל הקב"ה" (ראה: סוטה פ"ג, סנהדרין פי"א, ושבועות פ"א).

אבל לעומתם משבחים ואומרים ראשונים אחרים שבמקום שאין האגדה סותרת להתלמוד אמנם למדים ממנה וסומכים עליה (תוס' ברכות דף מ"ח ע"א ד"ה ולית הלכתא, ובספר הישר לר"ת סי' תרי"ט, ועי' שו"ת חק יעקב ח"ב סי' קע"ח, ועוד ועוד). וגם מגדולי האחרונים למדנו כן, שהלא בין הגר"ח מולוז'ין בין הגרש"ז בעל ה"תניא" קבעו שבהלכה גנוזים סודות נעלמים (עי' בספרי "תורה לשמה" פרק ג' עמ' 89 הערה 65). וכן מצאתי כתוב ע"י אחד מחכמי דורנו, ה"ה הרה"ג ר' אברהם יצחק בלאך זצ"ל, "ההפרש בין ההלכה והאגדה הוא רק בדרך לימודן ובאופני המדרש אשר להן, אבל בתוכנן וצורתן תורה אחת להן ושלמה היא; א"א להגיע לידי שלמות ההבנה באחת מהן מבלי אשר ישתלם בשנייה" (מאמר "ההלכה ואגדה"; ועי' ג"כ כזה ב"שעורי דעת" של הרה"ג ר' יוסף יהודה ליב בלאך, במאמרים "אל יחסר המזג" ו"נשמת התורה"). ולא פעם שמעתי שעורים ממו"ר שליט"א בהם היו שזורים מעשה אמן גם הלכה גם אגדה במובן של קבלה, הגות פילוסופית, או "דברי אלקים חיים" של חסידות בעיקר בנוסח חב"ד. וחייב אדם לדבר בלשון רבו. ועל גדולי עולם אלה סמכתי בבואי לשלב את ההלכות וההליכות מבלי לנגוע בשלמותה או למעט דמותה של כל אחת מהן, ואדרבה כל משימתי היא לרמוז לשלמות תורנית יותר גדולה, יותר מקיפה, ויותר אדירה כששני הכתובים באים כאחד.

* * * *

שני מורים דגולים היו לי בלימוד התורה. שני המאורות הגדולים האלה היו מורי זקני הרה"ג רבי יהושע בוימל זצוק"ל, מחבר ספר "שו"ת עמק הלכה" ח"א וח"ב, ויבלח"ט מו"ר הרה"ג רבי יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק שליט"א, פאר וגאון דורנו, שיזכה לרפואה שלימה.

אצל מו"ז זצ"ל למדתי מעת שעמדתי על דעתי (נוסף לשיעורים ששמעתי במתיבתא תורה ודעת אשר בברוקלין) עד אשר שבק חיים לכל חי בד' אלול תש"ח. ראיתי בו דוגמה חיה של עמל התורה, של התמדה אפילו בתנאים של חולי הגוף וכאב הלב בשנות הסיוט והתופת כשנודע לו על אבדן רוב משפחתו בשואה שבערה ואכלה את בית ישראל ביבשת הארורה של אירופה. דמותו השקטה והפקחית--פניו השוחקות וחוט של חן משוך על שפתיו, נכונותו להסביר לי פעם אחר פעם אותו דבר שהיה קשה לי ברש"י או בתוס' שהיה ברור לו כחמה, מבלי לחוס על איבוד זמנו, אהבתו הגלוייה הנתונה לי כמתנת חינוך בלי מצרים--דמות אצילה זו של הרב והפוסק הגליצאי שחינך לנכדו הבכיר יליד אמריקה מבלי שהלז ירגיש מעולם איזשהו פער בין הדורות, היא היא שמקרינה אלי פנים מאירות אפילו היום, ארבעים שנה אחרי פטירתו.

הרבה למדתי מסבא זצ"ל--ועד היום אני מצטער עד לידי דכדוכה של נפשי שלא הספקתי ללמוד ממנו כל מה שהיה מוכן ללמד, בחינת יותר ממה שהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק--ועל כולם: חוש הבקורת בלימוד התורה, הדחף לחפש אחרי שרשי הדברים.

דכירנא כד הוינא טליא, כבן עשר, ולמדנו תוס' בפסחים כשתוס' מביא דברי רש"י ממסכת אחרת בכדי להקשות עליו. קראתי את דברי ה"קונטרוס" ועברתי אל הקושיא--וסבא הפסיק אותי: אתה מבין מה שרש"י אומר? כן, סבא. האם אמנם רש"י אומר כן? הסתכלתי בו בתמהון: ודאי, הלא התוס' מביאים דבריו כך? בני, השיב לי, אל תהיה עצל. תטריח את עצמך ותגש לארון הספרים ותוציא את המסכת בה מצוי הרש"י הזה ותבדוק בעצמך אם אכן צדקו התוס' במה שצטטו דברי רש"י. דע לך, בני, שהאמונה והבטחון הם מיסודות הדת אשר בלעדיהם אין לזוז. זוהי האמת לאמיתה בעניני אמונות ודעות. אבל כשאתה ניגש לקודש פנימה לתלמוד תורה, אסור לך לבטוח בבטחון. כשאתה לומד, עליך להיות ספקן, חשדן. כשהגמרא מביאה ברייתא ממקום אחר-

תבדוק אחר מסדר הגמרא. כשתוס' מביאים את רש"י, כשהרא"ש מביא את הרמב"ם, או כשאני בספרי מביא את דברי הנודע-ביהודה--אל תסמוך לא עליהם ולא עלי, אלא חפש אחר המקור בעצמך, תבדוק בכל סברא או חידוש נפה אחר נפה. תשאל, תחשוד, תבדוק, תבקר, ורק אז יש סיכוי שאולי פעם תגיע ללומדות...

כשנה לפני פטירתו של מו"ז, וכשנתיים אחרי שעברתי לישיבת רבנו יצחק אלחנן, נתקבלתי בשעורו של מו"ר הגרי"ד שליט"א. מו"ז שמח מאוד והיתה לו נחת רוח מזה, כי למרות שהיה מבוגר ממנו בהרבה, כיבדו והעריצו כגאון הדור. אצל "הרב", כפי שכינהו תלמידיו, עשיתי שנתיים, ואחרי הפסקה של עוד כמה שנים שלמדתי חולין ויו"ד, למדתי אצלו שוב, ומאז חשבתי עליו כרבי המובהק, אם כי איני מתפאר חלילה שהוא ראה בי תלמיד מובהק.

הרב פתח לפני אפקים רחבים שלא חלמתי עליהם. ראיתי לפני גאון בתורה שכל רז לא אנס מניה, לא בתורה ולא בפילוסופיה, לא במדע ולא בספרות, לא בהוויות דאביי ורבא ולא בהוויות העולם. על כולם הוא שולט ועושה כאדם העושה בתוך שלו. התורה והחוכמה כרוכות בו יחד. בתורה גילה לפני את עולמה של בריסק הליטאית בנוסח המקורי שלו. כושר הניתוח שלו בכל סוגיא שניגש אליה, בקשת האמת ההלכתית בכל דף ובכל עמוד, כח היצירה שלו בכל רמב"ם שהעלה, הרגישות לכל מלה ולכל נואנס של המורה הדגול--כל אלה היו בעיני פלא ממרום. שעוריו היו לשם לתפארת ולתהילה בכל עולם התורה. כחו היה רב לא בסידור שיטתי של כל הנתונים והמקורות, אלא אדרבה: במקום לסדר לנו שלחן ערוך של כל השיטות והסברות, תפריט סעודה מן המוכן, הוא לימד לנו איך מבשלים כל מאכל, איך מכינים את סעודת המח מלכתחילה. חדר עמוק עמוק אל יסוד הדברים עד שלבסוף האיר עלינו אור התורה במלוא הדרה. שלא כבשעוריו הפומביים לרגל היאהרצייט של אביו הגאון רבי משה זצ"ל, שעורים שהיו מסודרים עד להפליא כשהראה כחו באדריכלות אינטלקטואלית ורהטורית, היו שעוריו בש"ס לתלמידיו בריאה יש מאין, דהיינו: תחילה תהו ובוהו ורק מתוך התהו והבוהו יצאו בריות בריאות של קיימא. בחדר בו הגיד שעוריו ראיתי לא אדם שקט ולא אדם שאנן, לא השלום ולא השלוה, לא ההרמוניה ואף לא החיוך האבהי של הרבי. שם הייתי עד ליצירה ערטילאית על כל כחה המפליא וגבורתה המפחידה, טוחן הרים בהרים ומוציא סולת נקיה, מקפץ ועולה וקופץ ויורד, דינמיות שאין כמוה, כאילו כל המתח של מעשה-בראשית מתגלה לפנינו במישור השכלי של כח יצירה בלימוד התורה, כשהיא מתמזגת עם הדראמה של גלוי השכינה

במתן תורה בסיני בלוי קולות וברקים. יגעים ועיפים יצאו משעוריו אלה פעמים בשבוע--ורוחנו עדיין משוטטת במרומים, ואופנים שבתוך האופנים עדיין נעים ומתגלגלים במעשה-המרכבה האינטלקטואלי שהרב לא רק גילה לנו, אלא כאילו בעל כרחנו משך אותנו לתוך עבודת היצירה יחד אתו. הוא לא רצה בתלמידים-מקשיבים. הוא רצה בשותפים לתורה שילמדו את דרכו מתוך השתתפות אתו.

מבין כל התכונות של הרב שליט"א--העמקות הנפלאה בתורה, פתיחותו לכל חכמות העולם, יושרו האינטלקטואלי, בקשת האמת, וכו'--מה שעשה עלי הרושם הכי-עמוק בשנים שיצקתי מים על ידו היה: העצמאות השכלית בתורה. הרב הוא יורשו הרוחני של אבי השושלת, הוא הגאון רבי חיים מולוז'ין, תלמידו המובהק של הגר"א מווילנא. ומהם למד ולימד מדה סגולית זו שהיא היא הערובה לשאוף לאמיתה של תורה.

אומץ הלב, הקנאה למען האמת, ויושר אינטלקטואלי של גר"א הפכו לשם דבר ולדבר שבאגדה. הגר"ח מביא בשם הגאון שבקביעת פסק הלכה אין לשאת פנים אפילו למי שגדול ממנו (שו"ת חוט המשולש, סי' ט'). וכך נהג הגר"ח כל ימי חייו. הוא נתן שבח והודי' להשי"ת "חכם הרזים. שאין דעת בני אדם דומה זה לזה. ואלו ואלו דברי אלקים חיים. ובלבד שיכוין לבבנו להוציא הדין לאמתה של תורה. והוא ית"ש למען חותמו אמת יפקח עינינו להמציא לנו דרך אמת בתורה דכתיב בה אמת" (שם, סי' ח'). כשהלומד עומד על דעתו מתוך בקשת האמת, הריהו עוסק במלחמת מצוה, ומצווים אנו "לא לישא פני איש רק לאהוב את האמת..." (רוח חיים על מס' אבות, פ"א מ"ד). וכחה של עצמאות זו יפה אפילו כנגד רבו; וכה אמר רבי חיים: "ואסור לו לתלמיד לקבל דברי רבו כשיש לו קושיות עליהם. ולפעמים האמת עם התלמיד וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול. וז"ש יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק, מלשון ויאבק איש עמו, שהוא ענין התאבקות מלחמה כי מלחמת מצוה היא. וכן אנו נגד רבותינו אשר בארץ... וניתן לנו רשות להתאבק וללחום בדבריהם ולתרץ קושייתם. ולא לישא פני איש רק לאהוב האמת" (שם), אף כי המלחמה הזאת צריכה להתנהל בכובד ראש וענוה, וירגיש את עצמו כעפר תחת רגליהם ("והוי מתאבק בעפר רגליהם").

זוהי המסורת שקיבל רבנו הגדול הרב שליט"א ומסרה לנו תלמידיו כדבר המובן מעצמו. ומעשה שהיה: צעיר לימים הייתי כשהגיד שעורים על מס' מועד קטן, פרק אלו מגלחין. משך שלשה שעורים התלבט בתוס'

אחד עד שפיתח שיטה עקבית וסבירה שתניח את דעתו. בתחילת השעור שאחר כך פתח את הגמרא וזקף עיניו בי ושאל: מה הפרוש בתוס'? כמובן, חזרתי על תירוצו כמעט מלה במלה. למרבה ההפתעה התרגז עלי וגער בי קבל עם ועדה ואמר: "את הפירוש הזה אני כבר יודע, הלא כך אמרתי אתמול. אני לא רוצה שתגיד לי מה שאני אומר. אני רוצה לדעת מה שאתה אומר. אם רצונך להשאר כאן בכיתה זו, עליך לחשוב לעצמך ולא סתם לחזור על מה ששמעת מאחרים ואפילו ממני עד שבדקת את הדברים היטב היטב".

ועוד מעשה רב: בתחילת שנות כהונתי כרב הצעתי לפניו שאלה מאוד חמורה הנוגעת לאלפי יהודים, ובקשתי ממנו לחוות דעתו ולהורות לי פסק ההלכה. השיב לי בתמימות: "אני אינני בקיא בסוגיא זו. מעולם לא התמחיתי במקצוע זה של ההלכה. אבל אני רואה שיש לך ידיעות בפרשה זו. אם אתה מרגיש ביטחה בעצמך בכיוון זה או אחר, תפסוק את ההלכה כדעתך בלי פחד". כן עשיתי יחד עם כמה רבנים אחרים. שנים ספורות אחר כך נשאל הרב אותה שאלה, ואז כבר עיין בסוגיא כרוב חכמתו ופסק--בכיוון הפוך ממני. הייתי נבוך. אבל הרב עודדני לעמוד על דעתי בקהילה שלי כל זמן שאני מאמין באמונה שלימה שצדקתי בהוראה שהוריתי. לא דן אותי כמורה הלכה בפני רבו, לא תבע ממני להכנע לדעתו ולכבודו, לא סמך על "דעת תורה" שלו, לא כפה עלי סמכותו, אלא כסבו הגדול כן הוא דרש ממני לא לקבל דברי רבי כשיש לי קושיות על דבריו כי לפעמים האמת עם התלמיד...

על כל מה שלומד התלמיד מן הרב נטויה ידה של השכחה. כן הוא טבע הזכרון וחולשתו, שאם אין אדם חוזר על לימודיו יומם ולילה, הלימודים מתנקמים בו, שוכח את החידושים ואת האמרות, את הסברות ואת ההברקות. השנים חולפות והזמן עושה את שלו: מעני את התלמיד ומוריק את דליו מן התורה ששאב מרבו. אך דבר אחד אין בכחה של השכחה לגזול ממנו: הרב עצמו, אפיו ותכונות נפשו. מה שאמר הרב אפשר לשכח; מה שהוא הרב נחרת על לוח הזכרון ולא יימחה לעולם. אישיותו הרוחנית ודמותו השכלית של הרב--היא היא תורתו הנצחית.

שני רבותי אלה, כל אחד בנוסח וצורה משלו, חקקו על לוח לבי אותו קו משותף, אותה דמות שכלית, אותה אישיות תורנית שמגמתה בקשת אמיתה של תורה מתוך עצמאות והכרע דעת בקורתי. אשרי מי שזכה לשמשם, אם כי יש שהעול על התלמיד של ענקי הרוח כאלה גדול מנשוא.

וזוהי אמנם ההתנצלות שלי שהעזתי להעלות על הכתב ולהוציא לאור

כמה מחידושי תורה שלי ומספר תשובות שהצעתי. רוב הפרקים בספרי זה הורתם בשעורים שהרציתי מעל במת בית המדרש של ישיבתנו הק' ישיבת רבנו יצחק אלחנן מדי שנה בשנה לכבוד יומא דהלולא של הרב מקובנה זצ"ל אשר שמו ישיבתנו נושאת בגאון, ולזכרו הברוך של מו"ר הגאון רבי שמואל בלקין זצ"ל, ולידתם במאמרים שפרסמתי בכמה מכתבי-עת תורניים, כגון "הפרדס" ו"הדרום" ו"בית יצחק" ו"בית יוסף שאול" ועוד מ"ע כאלה ובספרים שונים. אם המעיין בספרי ימצא טעות, הלא האחריות כולה שלי היא, ואתי תלין משוגתי. והנני מבקש מאת הלומד בספרי זה שיזקוף שגיאות אלה לא רק על חשבון מעוט ערכי שלא שמשתי את רבותי כל צרכי, אלא גם על הטרדות הרבות והעומס הכבד שהוטל עלי בהנהלת הישיבה המפוארה ורבת-הענפים שהיא שעבוד יום ולילה וחומסת עתותי. אבל אם הקורא ימצא לא טעות בפשט או בהבנה אלא יחלוק עלי בפירוש ההלכה או בשיטה, הרי הרשות בידו ואדרבה זוהי דרכה של תורה ואסיר תודה אני אליו--כל זמן שאינו תובע ממני להכנע אך ורק לדברי אחרים, כי תמכתי יתדותי על הני תרי גדולי עולם, הסבא זצ"ל והרב שליט"א, שכך חנכוני וכך טפחוני מנעורי.

* * * *

לארבעה חייב אני להודות בהביאי את ספרי זה לביה"ד, וכולם יעמדו על הברכה:

אפריון נמטיה ליה למורי דודי הרה"ג רבי יוסף מרדכי בוימל שליט"א, שלרוב שנות חיי הייתי לו תלמיד-חבר, ושהיה לי לאחיעזר ואחיסמך לחצי יובל השנים ששמשתי כרב בכמה קהילות חשובות בארה"ב ואחר כך בתקופת כהונתי בישיבת רבנו יצחק אלחנן, והיה לי למעודד ומבקר כאחת הן בלימוד התורה הן בהנהגה ציבורית;

חיבה יקר וגדולה לחתני החביב והיקר לי כבני, ה"ה הרב משה בן-ציון דראטש שליט"א, שמזמן שנשא את בתי הצעירה החביבה עלי כנפשי שרה רבקה תחי' למדנו תורה יחד ב"חברותא" כשהוא נוסע ממרחקים, לפעמים שלש שעות ויותר, מדי שבוע בשבוע, ואשר הודות לת"ת זה בצוותא זכיתי לחדש כמה מן החידושים המוגשים כאן;

חן חן לידידי הנכבד איש רב הפעלים וסגן יו"ר ועד הנאמנים של ישיבה אוניברסיטה, הרבני מר גרשון יצחק מרקין יצ"ו, ולרעיתו הכבודה תחי', אשר ארחוני בדירתם הנהדרה בירושלים עיה"ק ואיפשרוני משך חדשים לברך על המוגמר מתוך שלווה והרחבת הדעת; יבורך חילם ויזכו לבריאות גופא ונהורא מעליא;

ואחרון אחרון, הנני מחדיק טובה לידידי הדגול ד"ר יצחק רפאל הי"ו, ראש מוסד הרב קוק, ולעוזרו הנאמן הרב היקר ר' משה קצנלנבויגן יצ"ו, אשר בזכותם ספרי זה יוצא לאור.

לבי לבי לכל ישיבתנו חק' ירי"א, על כל ר"מיה ותלמידיה, פקידיה ונאמניה, תומכיה ואוהדיה. שש השנים שעשיתי שם כתלמיד היו ממיטב שנות חיי, וקרוב לח"י שנים לימדתי שם עד שהטילו עלי את האחריות לעמוד בראשה ולנהל את עניניה זה תריסר שנים. ולואי שאזכה אי-פעם לפרוע חובתי המוסרית והרוחנית למוסדנו זה אשר עיצב את אישיותי ואיפשרני להתבשם גם בתורה גם במדע.

ויהי רצון שבזכות דברי תורה אלה ישלח השי"ת רפואה שלימה לאמי היקרה מרת פערל תחי', ואריכות ימים ושנים מתוך חילוץ עצמות לאבי מורי מר מאיר שמואל הי"ו, ואני ורעיתי האהובה מינדל תחי' נזכה לרוות מלוא חופניים של נחת רוח מבנינו ובנותינו וזוגותיהם, מנכדינו ונכדותינו, כולם יחיו למוע"ש ויגדלו דור ישרים של לומדי תורה ותומכי תורה שיהיו מקור ברכה ופאר לכל בית ישראל.

* * * *

מספרים שפעם המציא המהר"ץ חיות לרבי משה סופר בעל ה"חתם סופר" את ספרו "תורת הנביאים" אשר בהקדמתו הביע את החשש כי מבקרי מומין יפגעו בו קשות באמרם שאין חידוש בדבריו. ה"חתם" עודדו לא להשגיח בהם ולהדפיס את הספר הואיל וכוונתו להגדיל את התורה ולהאדירה. והוא הסתייע מגמ' ביצה דף ל"ח שמוסר שלפני עלייתו לא"י התפלל רבי אבא, יה"ר שאומר דבר המתקבל על דעתם של חכמי א"י. ואולם כשפגש אותם בביהמ"ד לעגו עליו. וה"חתם" השווה סיפור זה על רבי אבא לתפילת רבי נחמיה בן הקנה (ברכות דף כ"ח) שגם הוא התפלל, יה"ר שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא מצינו שנעלב ע"י חבריו. והקשה, מדוע נכשל רבי אבא ואילו רבי נחמיה בן הקנה תפילתו נתקבלה והצליח? והוא השיב: רבי אבא רצה למצוא הסכמה מצד השומעים ולמצוא חן בעיניהם. אבל רבי נחמיה בן הקנה אם כי התפלל שישמחו בו חבריו, זה היה הטפל, והעיקר אצלו היה שלא יכשל בדבר הלכה, לכוון לאמתה של תורה. כשיצאו הדברים מפי ה"חתם" להורות שהיושר הפנימי עולה על מציאת חן בעיני הזולת, נתקררה דעתו של המהר"ץ חיות.

זוהי תפילתי כשאני מגיש ספרי זה "הלכות והליכות" לקהל לומדי תורה: שישמחו בי חברי ולא יבושו בי רבותי. אבל גדולה מזו היא תפילתי תפילה זכה שלא אכשל בדבר הלכה, שלא אפגם ביושר השכל, ושאוין לאמתה של תורה. אכי"ר.

והנני מברך על המוגמר ביום ד' אלול, תשמ"ח, יום הזכרון למלאות ארבעים שנה לפטירת מורי זקני הגר"י בוימל נ"ע.

נחום בן מאיר שמואל לאס
סאקט לייק, נ.י.
ד' אלול, תשמ"ח